

УДК 371

Т. О. ДМИТРЕНКО
А. І. ПРОКОПЕНКО
К. В. ЯРЕСЬКО

КРИТЕРІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТОДОЛОГІЇ ПЕДАГОГІКИ

Розглядаються основні теоретичні результати дослідження критеріальних характеристик методології педагогіки. Розроблено визначення поняття методології педагогіки.

Ключові слова: критеріальні характеристики, методологія педагогіки, педагогіка.

Рассматриваются основные теоретические результаты исследования критеріальных характеристик методологии педагогики. Разработано определение понятия методологии педагогики.

Ключевые слова: критеріальные характеристики, методология педагогики, педагогика.

The basic theoretical results of research of criterion description of methodology of pedagogics are submitted. The definition of methodology of pedagogics are developed.

Key words: criterial characteristics, methodology of pedagogy, pedagogy.

Методологічні питання є найактуальнішими як для сучасної філософії, так і для конкретних наук: математики, фізики, культурології, педагогіки тощо. Значення методології постійно зростає у зв'язку з поширенням і поглибленням процесів диференціації й інтеграції наук (диференціація загальної педагогіки, її інтеграція з галузями, напрямками), виникненням дедуктивного складника в гуманітарних науках, формуванням системного мислення фахівців (предметом педагогіки вважають педагогічну систему, в якій відбуваються процеси навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості). Умовними стають межі між педагогікою і психологією завдяки виникненню педагогічної психології (П. Я. Гальперін, В. Я. Ляудіс, Н. Ф. Талізін, І. О. Зимня), між педагогікою, психологією, з одного боку, і кібернетикою — з іншого, завдяки виникненню напрямку управління (С. П. Бочарова, С. І. Архангельський, Ю. І. Машбиць, В. О. Якунін), а також кібернетичної педагогіки (К. О. Метешкін).

Методологічні проблеми конкретних наук гуманітарної сфери вирішуються повільно, зокрема їх інтеграція, оскільки деякі питання залишаються не до кінця з'ясованими. Серед них — категорії управління й

організації, їх взаємозв'язку, моделювання гуманітарних об'єктів, умови досягнення цілісності.

Метою статті є дослідження основних категоріальних характеристик методології педагогіки: універсальності, інструментальності, орієнтованості на вирішення проблеми, технологічності, інтегративності — і на цьому підґрунті розробка дефініції методології педагогіки.

Дослідження проблеми. Аналіз літератури з теоретико-методологічних питань педагогіки засвідчив, що загальноприйнятого визначення методології педагогіки немає. Цей факт можна пояснити складністю об'єкта дослідження. Російські вчені М. К. Чапаєв і Е. А. Воробйова стверджують: «... визначення методології гальмується відсутністю досліджень її категоріальних характеристик — найзагальніших, інваріантних, сутнісних ознак поняття, що ґрунтуються на найважливіших функціях явища, яке розглядається» [1, с. 80]. Ми вважаємо, що у визначенні методології необхідно дотримуватися таких вимог:

- 1) зважати на дефініцію методології, розробленої сучасними філософами;
- 2) у процесі аналізу категоріальних характеристик відштовхуватися від загального (методології науки) і розглядати конкретне — методологію педагогіки.

Сучасні філософи визначають методологію як «учення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини» [2, с. 628]. Аналіз наведеного визначення свідчить, що в ньому відображені категоріальні характеристики методології, які стосуються аспекту її взаємозв'язку з діяльністю людини:

- універсальність як спрямованість на теоретичну і практичну діяльність підкреслює всеосяжну, багатоцільову спрямованість методології, завдяки чому методологізм стає тенденцією сучасної культури;
- інструментальність дозволяє за допомогою відповідних засобів здійснити організацію як вплив на особистість, управління як вплив на діяльність, а також спілкування;
- рефлексивність визначає способи осмислення людиною своїх дій і їх наслідків;
- орієнтованість на обґрунтування суперечностей у процесі діяльності, а також вирішення проблеми;
- технологічність забезпечує наявність такої інваріантної сукупності: мета, завдання, етапи діяльності, засоби, результати;
- інтегративність дозволяє реалізувати зв'язок теорії і практики.

На нашу думку, сукупність критеріальних характеристик, наведених вище, є необхідною і достатньою, тому що вона віддзеркалює основні функції методології науки:

- зв'язку теорії і практики (методологія виникла у відповідь на запити життя, необхідність активної діяльності людини);

- співвіднесення загальної методології, розробленої у філософії і методології конкретних наук;
- розгляду двох основних станів об'єкта пізнання: статичності і динаміки в їх взаємозв'язку;
- обґрунтування способів діяльності з урахуванням дії об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів;
- спрямованість на вирішення проблем сьогодення, а також тих, які можуть виникнути в майбутньому (принцип інноваційності);
- спрямованість на розробку технологічних основ діяльності людини у зв'язку з тим, що «здійснення нових нетрадиційних схем діяльності стає участю все більшої кількості людей» [2, с. 629].

Визначення сутності категоріальних характеристик методології дозволило проаналізувати відповідні характеристики педагогічної методології.

Розгляд універсальності як категоріальної характеристики педагогічної методології дозволив стверджувати, що вона забезпечує обґрунтування сукупності парадигм, на основі якої здійснюється дослідження об'єкта. Парадигми в освіті формувалися, залежно від домінування певного компонента педагогічної системи (зміст, методи, форми діяльності тощо) або технології здійснення процесу (особистісно орієнтована, комп'ютерна). Аналіз свідчить, що сукупність парадигм, яка існує нині, не є функціонально повною (знанієва, культурологічна, гуманістична, дитиноцентристська тощо), оскільки вона описує лише статику процесів у педагогічній системі, формулює завдання її оптимізації, зокрема з точки зору організації. Але педагогічну систему розглядають більшість учених (В. П. Беспалько, В. І. Андреев, П. Я. Гальперін, Ю. І. Машбиць, В. М. Нагаєв, Н. Ф. Тализіна, В. О. Якунін) і як систему управління, тобто вплив на діяльність людини необхідними засобами [3, с. 200–209].

Умови виникнення парадигми управління визначаються за допомогою факторного підходу. Вплив об'єктивного фактора полягає в тому, що впродовж ХХ ст. відбувався науково-технічний прогрес. Складні технічні об'єкти (електромережі, турбіни, генератори, двигуни тощо) функціонували як об'єкти управління. Теоретичною основою їх проектування й експлуатації стала технічна кібернетика, методологічним підґрунтям якої є метод моделювання [4]. У галузі техніки почало поширюватися системне мислення фахівців, виник системний підхід до вивчення об'єктів різної природи.

Суб'єктивний фактор, що вплинув на виникнення парадигми управління, полягав у досягненнях плеяди вчених — педагогів, психологів, кібернетиків: С. І. Архангельського, Ю. І. Машбиця (кібернетична концепція інформаційного навчання); П. Я. Гальперіна, Н. Ф. Тализіної (етапи навчання як процесу управління зі зворотним зв'язком); В. О. Якуніна (управлінська модель навчання, розвиток концепції педагогічної перспективи А. С. Макаренка); В. Я. Лядіс, Л. В. Ричкової, К. В. Яреско (концепція

переходу від прямого управління до самоуправління); Т. О. Дмитренко (концепція взаємозв'язку організації й управління в освіті).

Отже, науковою основою наряду управління в освіті є кібернетична парадигма, яка ґрунтується на таких основних положеннях:

1) педагогічна система як предмет науки розглядається у двох станах: статичі як організація (вплив на особистість) і динаміці як система управління (вплив на діяльність);

2) оптимізація педагогічної системи в статичі та динаміці відбувається відповідно до таких критеріїв: аксіологічного (компоненти педагогічної системи розглядаються як цінності для суб'єктів системи); діяльнісного (забезпечення культури діяльності суб'єктів, культури управління діяльністю); діалогічного (досягнення інформаційної культури в процесі спілкування суб'єктів).

Отже, універсальність методології педагогіки виявляється через обґрунтування моделі освіти, вибір сукупності парадигм, проектування відповідної педагогічної системи, розробку й утілення технології здійснення процесів навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості.

Інструментальність як категоріальна характеристика методології педагогіки відображає її орієнтовно-, пізнавально-, перетворювально-рефлексивну спрямованість. У цьому твердженні ми ґрунтуємося на дослідженнях Т. Котарбиносського — автора загальної методології (праксеології), О. О. Богданова, який розробив теорію організації (тектологію) і Н. Вінера — «батька» кібернетики. Так, за Т. Котарбинським, предметом методології мають бути способи діяльності людини, що використовуються в різних сферах. О. О. Богданов наголошував на всезагальності зворотного зв'язку в системі організації, а Н. Вінер — методу моделювання в технічній, біологічній, соціальній галузях.

Інструментальний підхід у педагогіці набув свого розвитку впродовж ХХ ст. завдяки працям Дж. Дьюї, який сформулював основне положення інструментальної педагогіки, а саме: інтелектуальними засобами (інструментами) у вирішенні проблемних ситуацій є поняття, ідеї, концепції, гіпотези, теорії. Вітчизняні вчені розробляли теорію проблемного навчання, засобами якого є поняття проблеми, проблемного питання, проблемної ситуації (В. І. Лозова, М. І. Махмутов), теорію педагогічних евристик як засобів управління діяльністю учнів (В. І. Андреев, К. В. Ярьсько). Отже, інструментальність педагогічної методології полягає в її впливові на розвиток науки в аспекті способів пізнання і перетворення об'єктів.

Існують фундаментальні освітні поняття як складники метанауки (проблема, знання, число, досвід тощо), які дозволяють описувати ситуації, системи, процеси (А. В. Хуторський). За їх допомогою учні (студенти) здобувають знання, набувають уміння і досвід у процесі самостійної навчальної та дослідницької роботи, використовуючи методи партнерської діяльності, проєктів, кейс-метод тощо.

Інструментальність педагогічної методології необхідно розглядати в аспекті оптимального вибору способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також розробки нових способів відповідно до нових освітніх парадигм. У цьому сенсі інструментальність пов'язана з рефлексивністю. Сутність зв'язку полягає в тому, що рефлексивна діяльність сприяє вибору оптимальних способів здійснення педагогічної діяльності викладачем і самостійної діяльності — студентом. Педагогічна рефлексія — це методологічна дія, яка дозволяє здійснити цикл управління: збирання інформації щодо освітньої ситуації, її оцінювання, прийняття рішення стосовно доцільності подальшої діяльності. Факторний підхід до вивчення рефлексивної діяльності свідчить, що вона спрямована на визначення факторів, які впливають на освітню ситуацію, обґрунтування суперечностей і проблеми, способів її вирішення.

Наступна критеріальна характеристика педагогічної методології — технологічність. В. В. Краєвський назвав методологію «інструментальним цехом педагогіки», в якому не лише здійснюється вибір способу діяльності, найкращого за даних умов, але й розробляються нові способи пізнання і перетворення педагогічних об'єктів [5]. Поняття технології не можна вважати загальноприйнятими вченими та практичними працівниками-педагогами. Ми вважаємо, що технологія пов'язана з діяльністю людини: вона надає її опис стосовно цілей діяльності, етапів, відповідних способів і результатів. Технологія ґрунтується на розкритті взаємодії викладача та студентів як сукупності процесів організації (вплив на особистість з метою створення мотиваційної системи), управління (вплив на діяльність для вирішення проблеми) і спілкування стосовно надання необхідної інформації в прямому та зворотному напрямках [6, с. 112–118; 7, с. 18–24].

На кожному етапі процесів, що відбуваються в педагогічній системі, наявний відповідний рівень організації, управління та спілкування. Він визначається способами здійснення спільної діяльності на кожному етапі. Технологічність методології зумовлені з її визначення, основою якого є спосіб як «дія або система дій, що застосовуються при виконанні будь-якої роботи, при здійсненні будь-чого (механічний спосіб обробки, спосіб виготовлення, спосіб використання)» [8, с. 757]. Аспектами реалізації технологічності педагогічної методології є розробка технологій здійснення процесів у педагогічній системі, а також пошук оптимальних способів організації, управління та спілкування на кожному етапі.

Загальний алгоритм здійснення процесу навчання має таку послідовність етапів і підетапів: орієнтовний (підетапи: усвідомлення необхідності, можливості, технології вивчення матеріалу дисципліни, постановка проблеми); пізнавальний (підетапи: розробка моделі об'єкта предметної галузі, проведення модельного експерименту); перетворювальний (визначення характеристик об'єкта по його моделі, їх опис і порівняння з відомими

а ргіогі); контрольно-рефлексивний і коригувальний. Системоутворювальними факторами є: організація на етапі орієнтування, управління на етапі пізнання та перетворення і спілкування на контрольно-рефлексивному етапі.

Стосовно практичності методології педагогіки можна стверджувати, що її необхідно визначати в широкому розумінні як опосередкований вплив на практику через удосконалення теорії, визначення тенденцій розвитку науки, проектування способів діяльності, а також у вузькому — як безпосередній вплив на практику освіти за допомогою нових технологій (інноваційного навчання, формування міжкультурної комунікації, організації проектної діяльності тощо).

Аксіологічність методології педагогіки розкриває цінність для суб'єкта (духовну, матеріальну, практичну) педагогічної системи (індивідуальної, групової, навчального закладу), а також педагогічної технології як засобів формування діяльності людини. У педагогічній системі цілі, принципи, зміст, методи та форми спільної діяльності, а в педагогічній технології — опис взаємодії суб'єктів (організація, управління, спілкування) мають забезпечити поступовий перехід від прямого управління навчальною діяльністю до співуправління і самоуправління.

Аналіз категоріальних характеристик педагогічної методології виявляє її інтегративну сутність, а саме:

- вона об'єднує наукові підходи, які дозволяють вивчати статику і динаміку педагогічних об'єктів (системний, культурологічний, ресурсний, тезаурусний — статику, а факторний, кібернетичний, синергетичний, технологічний — динаміку);
- виконує функцію взаємозв'язку між теорією і практикою освітньої діяльності, а також виявлення цінності для суб'єкта педагогічної системи та технології процесів навчання, виховання тощо;
- дозволяє розкрити сутність педагогічної системи і педагогічного процесу як багатовимірних об'єктів, що функціонують завдяки спільній діяльності суб'єктів (організації, управління, спілкування).

Розглянуті категоріальні характеристики педагогічної методології, як зазначалося, пов'язані між собою, що також підтверджує її інтегративну спрямованість. Педагогічну методологію визначаємо як учення про способи організації (вплив на особистість), управління (вплив на діяльність учня), спілкування суб'єктів педагогічної системи з метою передачі інформації в прямому і зворотному напрямках для забезпечення пізнання і перетворення педагогічних об'єктів.

Аналіз категоріальних характеристик педагогічної методології дозволив розробити її визначення, яке може застосовуватися як у загальній педагогіці, так і в її галузях (педагогіка вищої школи, соціальна педагогіка тощо). Подальші дослідження спрямовуватимуться на обґрунтування структури і функцій методологічного знання в галузі педагогіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чапаев Н. К. Категориальные характеристики педагогической методологии / Н. К. Чапаев, Э. А. Воробьева // *Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. В. Ткаченко. Вып. 2.* — Екатеринбург, 1996. — 340 с.
2. *Новейший философский словарь / под ред. А. А. Грицанова.* — 2-е изд., перераб. и доп. — Минск : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2001. — 1280 с.
3. Прокопенко А. І. Структура, функції, основні поняття напряму управління в педагогічній науці / А. І. Прокопенко // *Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. Вип. 16 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. Н. М. Кушнаренко, проф. д-р пед. наук.* — Х. : ХДАК, 2005. — 293 с.
4. Дмитренко Т. А. Некоторые вопросы динамики регулирования гидроагрегатов Братской ГЭС имени В. И. Ленина : автореф. дис. ... канд. техн. наук / Т. А. Дмитренко. — Харьков, 1967.
5. Краевский В. В. Последний парад наступает? / В. В. Краевский // *Сов. педагогика.* — 1990. — № 10.
6. Дмитренко Т. О. Розвиток понятійного апарату педагогіки та її галузей в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. / Т. О. Дмитренко, К. В. Ярецько // *Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. академіка І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової.* — Х. : Курсор, 2008. — Вип. 33. — 129 с.
7. Дмитренко Т. О. Концептуальні засади формування понятійного базису педагогіки / Т. О. Дмитренко, К. В. Ярецько // *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр.* — Х. : УІПА, 2008. — Вип. 21. — С. 18-24.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведцова. — М. : ООО «ИТИ Технологии», 2003. — 944 с.

Надійшла до редколегії 07.12.2009 р.

УДК 37.013.42

А. П. АНИЩЕНКО

**СФОРМОВАНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПОКАЗНИК
ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ**

Викладено актуальність формування сукупності соціальних якостей (соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність) для підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників.

Ключові слова: соціальні якості, старшокласники, соціалізація.

Изложена актуальность формирования совокупности социальных качеств (социальная активность, социальная